

Bewuste geletterdheid in perspectief: kennis, vaardigheden en inzichten

MAART 2021

Vakdidactiek Geesteswetenschappen
Meesterschap Nederlands

Meesterschapsteam Nederlands:
Sander Bax, Peter-Arno Coppen, Jacqueline Evers-Vermeul,
Kees de Glopper, Marjolein van Herten,
Erwin Mantingh, Marc van Oostendorp, Sandra van Voorst

Inhoud

1. Inleiding	2
2. Bewuste geletterdheid als doel van het schoolvak Nederlands	3
3. Kennis, vaardigheden en inzichten.....	4
3.1 Kennis	4
3.2 Vaardigheden	4
3.3 Inzichten	5
3.4 Van kennis en vaardigheden naar inzichten	5
4. Van vier perspectieven op de vakinhoud naar inzichten	6
5. Inzichten en kennis in perspectief.....	9
5.1 Het systeemperspectief.....	9
5.2 Het individuele perspectief	10
5.3. Het sociaal-culturele perspectief	11
5.4 Het historische perspectief	12
6. Vaardigheden in perspectief	13
6.1 Schrijven en spreken in perspectief	14
6.2 Lezen en luisteren in perspectief	15
Literatuur.....	16

1. Inleiding

De afgelopen jaren wordt er in allerlei verbanden volop gediscussieerd over de invulling van het schoolvak Nederlands. In deze discussies pleit het Meesterschapsteam Nederlands sinds zijn *Manifest Nederlands op school (2016)* voor *bewuste geletterdheid*: het schoolvak Nederlands zou gericht moeten zijn op het ontwikkelen van een bewuste taalvaardigheid en literaire competentie. Dit betekent dat die vaardigheden in verband moeten staan met inzicht in en kennis van de Nederlandse taal, literatuur en communicatie en dat inzicht en kennis ook op zichzelf staande doelen behoren te zijn van het schoolvak. In dit document werken we deze visie nader uit.

Om volwaardig deel te kunnen nemen aan de meertalige, multiculturele en multimediale Nederlandse samenleving moeten leerlingen bij Nederlands *bewust geletterd* raken. Dit uitgangspunt van het *Manifest Nederlands op school (2016)* hebben we in eerste instantie uitgewerkt in een voorstel voor een nieuwe leerdoelenkaart voor Nederlands, *Visie op de toekomst van het curriculum Nederlands (2018)*. Daarin staan vier perspectieven op de vakinhoud van het schoolvak centraal (als organisatie van de *kenniscomponenten*), naast leerdoelen voor de *vaardigheden*. Hiermee zijn dus vooral kenniscomponenten en vaardigheden overzichtelijk geordend, maar hoe die verbonden moeten worden onder de noemer van *bewuste geletterdheid* bleef nog onderbelicht.

Nu zetten we twee stappen in de verdere uitwerking van deze visie:

- We laten zien hoe de kenniscomponenten samenhangen met de belangrijkste inzichten over de Nederlandse taal, literatuur en communicatie;
- We werken uit hoe met name de taalvaardigheden bij Nederlands samenhangen met die inzichten, en hoe kennis gebruikt kan worden bij het verwerven en toepassen van die vaardigheden.

De opbrengst is een verder uitgewerkte visie op de inhoud van het schoolvak Nederlands, die bedoeld is als inspiratiebron voor verdere curriculumontwikkeling. We hebben niet de pretentie dat we hiermee al een blauwdruk voor nieuwe eindtermen of doorlopende leerlijnen geven. Ook hebben we nadere concretisering (bijvoorbeeld naar doorlopende leerlijnen, onderwijsniveau of concrete didactische uitwerking) bewust achterwege gelaten. Niettemin zijn we ervan overtuigd dat onze uitwerking een noodzakelijke en zinvolle stap is in de richting van de integratie van relevante kennis, vaardigheden en inzichten voor het schoolvak Nederlands. Wij hopen dat docenten en curriculumontwikkelaars tal van aanknopingspunten zien om de visie te concretiseren. Met hen samen werken we graag verder aan de ontwikkeling van het schoolvak.

2. Bewuste geletterdheid als doel van het schoolvak Nederlands

De meeste schoolvakken:

- voorzien de leerlingen van kennis en inzicht, vakspecifieke vaardigheden en brede vaardigheden die zij nodig hebben in, naast en na de school (*kwalificatie*),
- spelen een belangrijke rol bij de instandhouding, overdracht en ontwikkeling van de Nederlandse cultuur (door de *socialisatie* van leerlingen) en
- helpen leerlingen bij hun ontwikkeling tot kritische en autonome burgers en bij de reflectie op hun eigen ontwikkeling, in relatie tot de wereld om hen heen (*persoonsvorming*).

Kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming zijn algemene functies van het onderwijs, maar krijgen bij elk schoolvak een vakspecifieke invulling. Toegepast op het schoolvak Nederlands bestaat de **kwalificerende** kennis uit *kennis over de Nederlandse taal, literatuur en communicatie*, en de kwalificerende vaardigheden zijn *taalvaardigheden*. Ook *brede vaardigheden* voor (digitale) informatieverwerking, analyseren en onderzoeken, oordeelsvorming en reflectie op het eigen leren dragen bij aan de kwalificatie van leerlingen. In **socialiserende** zin speelt het schoolvak Nederlands een rol bij de instandhouding, overdracht en ontwikkeling van de Nederlandse cultuur, die meertalig, multicultureel en multimediaal is. Daarvoor zijn inzicht in taal, literatuur en communicatie onontbeerlijk, maar ook de mogelijkheid om in die cultuur een eigen plaats te bepalen, en met behulp van de Nederlandse taal aan die cultuur deel te nemen. Voor het laatstgenoemde zijn zowel taalvaardigheden als brede vaardigheden nodig. De **persoonsvormende** functie heeft bij Nederlands allereerst betrekking op de mogelijkheid de eigen denkbeelden en gevoelens uit te drukken in taal. Maar ook onder meer op de ontwikkeling van een onderbouwde houding tegenover taalvariatie of interculturele communicatie, en het vormen van een visie op het belang van lezen en schrijven en de waarde van het literaire erfgoed. Opnieuw vormt de trits kennis, vaardigheden en inzichten hiervoor het fundament.

Cruciaal voor de drie onderwijsfuncties zijn bij Nederlands dus het verwerven van *kennis over de Nederlandse taal en cultuur*, het verwerven van *taalvaardigheden* en het verwerven van *brede vaardigheden*. Uiteraard kan de verwerving ervan apart of als een combinatie van een tweetal nagestreefd worden, maar integratie van alle drie biedt meerwaarde. Als het onderwijs alleen gericht is op vergroting van taal- en brede vaardigheden, zonder verbinding met kennis over de Nederlandse taal, literatuur en communicatie, dan verworden die vaardigheden tot lege procedures, zoals het toepassen van ezelsbruggetjes om taalfouten te vermijden, of het impressionistisch reflecteren op leeservaringen.

Figuur 1 Integratie in het schoolvak Nederlands

Een geïntegreerde verwerving van kennis, taalvaardigheden en brede vaardigheden kan leiden tot wat het Meesterschapsteam *bewuste geletterdheid* noemt: taalvaardigheden en brede vaardigheden die leerlingen bewust in verband brengen met de kennis waarop zij steunen, en kennis die niet op zichzelf staat, maar een rol vervult bij de vaardigheden. Figuur 1 brengt dit in beeld.

3. Kennis, vaardigheden en inzichten

Geïntegreerde verwerving van *kennis, taalvaardigheden, brede vaardigheden* en *inzichten* is dus essentieel. Maar wat bedoelen we precies met deze termen? We bespreken ze hieronder.

3.1 Kennis

De *kennis over de Nederlandse taal, literatuur en communicatie* die je bij het schoolvak Nederlands kunt inzetten gaat over hoe taal, literatuur en communicatie in elkaar zitten, uit welke onderdelen ze bestaan en hoe die onderdelen met elkaar samenhangen, welke betekenissen, functies, doelen, effecten daarmee gepaard gaan, en hoe de context daarop van invloed is: hoe de individuele kenmerken van betrokkenen de gemaakte keuzes en ervaren betekenissen mede bepalen, welke invloed de sociaal-culturele factoren hebben, en welke rol de historische context speelt.

In de kern is deze kennis over de Nederlandse taal, literatuur en communicatie samen te vatten als kennis over *vorm* en *betekenis* in een bepaalde *context*. Deze abstracte begrippen kunnen verschillende ladingen dekken. *Vorm* loopt in de taal uiteen van klanken en woorden tot zinnen en grotere tekstverbanden; in de literatuur kan het gaan om lyrische, narratieve en dramatische vormen en middelen, maar bijvoorbeeld ook om stijlfiguren en beeldspraak. In de communicatie behelst *vorm* onder meer tekstsoorten, media en retorische technieken.

Ook *betekenis* kent meerdere invullingen. In de taal kan het gaan om begrippen (conceptuele betekenis), verwijzingen (referentiële betekenis), of waarschijnlijkheid en wenselijkheid (modale betekenis). In de communicatie kan het doel en functie betreffen (intentionele betekenis) of effect (pragmatische betekenis). Maar *betekenis* kan ook begrepen worden in een breder maatschappelijk of cultureel verband, omdat taal, literatuur en communicatie in wisselwerking staan met de maatschappij en cultuur.

De *context* ten slotte is samen te vatten als de tijd en ruimte waarin taal, literatuur en communicatie zich voordoen. Bij de taal en communicatie kan het dan gaan om het *discussiedomein*, dat bestaat uit de gezamenlijke kennis die er in de taalgebruikssituatie bestaat, of opgebouwd wordt. Bij de literatuur is hier behalve de maatschappelijke ook de literair-historische context relevant.

Hoe je vorm en betekenis echter ook opvat, het gaat bij taal, literatuur en communicatie altijd over (gekozen) vormen die gerelateerd zijn aan (bedoelde of ervaren) betekenissen. Er is variatie in vormen en betekenissen en in de relatie daartussen, op grond van de mogelijkheden van het systeem, de individuele kenmerken van betrokkenen, de sociaal-culturele verhoudingen, en de historische context.

3.2 Vaardigheden

Traditioneel wordt het onderscheid tussen *kennis* en *vaardigheid* uitgedrukt in werkwoorden als *weten* en *kunnen*. Vaardigheden hebben immers betrekking op handelen in de wereld, op activiteiten waarvan de uitvoering met kwaliteitsmaatstaven wordt getoetst. Toch schiet het omschrijven van vaardigheden met *kunnen* enigszins tekort, omdat je daarbij ook wel degelijk iets weet. Het helpt om onderscheid te maken tussen drie soorten *weten* die bij vaardigheden relevant zijn:

- *Declaratieve kennis*: je weet wat je nodig hebt om iets te doen (bijvoorbeeld: je weet wat tussenkopjes zijn en welke functies ze vervullen)
- *Procedurele kennis*: je weet welke stappen je moet zetten om iets te doen (bijvoorbeeld: je weet hoe je tussenkopjes kunt gebruiken tijdens het lezen)

- *Conditionele kennis*: je weet in welke situaties (condities) je wat kunt doen (bijvoorbeeld: je weet wanneer en waarom het zinvol is om eerst tussenkopjes te gebruiken in plaats van meteen een hele tekst te lezen).

Samengevat kun je dit zo formuleren: je *weet hoe* je iets doet.

Als het om bewuste *taalvaardigheid* gaat, dan weet je dus hoe je kunt luisteren, lezen, spreken en schrijven. Wie binnen de wereld van de taal, literatuur en communicatie bewust taalvaardig is, weet hoe de taal – hier het Nederlands – gebruikt kan worden, zowel receptief als productief, zowel mondeling als schriftelijk, en zowel zakelijk als literair.

In samenhang met taalvaardigheden stellen *brede vaardigheden* mensen in staat om zichzelf te informeren, om te gaan met digitale media, te onderzoeken en onderbouwd te oordelen, en daarbovenop bewust de regie te nemen over het eigen weten en leren. Brede vaardigheden komen ook in andere vakken dan Nederlands aan bod, maar krijgen net als elders bij Nederlands een vakspecifieke vorm en inhoud.

3.3 Inzichten

Inzichten vallen niet samen met kennis en ook niet met vaardigheden, maar zijn overkoepelend van aard. Inzichten zijn te beschouwen als een hogere vorm van kennis. Het gaat daarbij om *verklarende verbanden* tussen verschillende kenniselementen. Wie inzicht heeft, kan zaken *verklaren* en *beredeneren* en de essentie van de verworven kennis samenvatten. Inzichten geven daarnaast richting aan vaardigheden. Als je weet hoe taal, literatuur en communicatie in elkaar zitten (*weten hoe het is*) kun je daar ook beter gebruik van maken (*weten hoe je iets doet*). Als je weet hoe de betekenis voor jezelf en voor anderen samenhangt met de keuzes voor vormen die je kunt maken, kun je die keuzes bewuster maken.

3.4 Van kennis en vaardigheden naar inzichten

Zo bezien bestaat er bij Nederlands een wisselwerking tussen *inzicht*, *kennis*, *taalvaardigheden* en *brede vaardigheden*. Zonder inzicht raakt kennis gemakkelijk versplinterd en verliest vaardigheid haar doel en richting. Inzichten op hun beurt doe je op door te werken met taal en tekst, al lezend, schrijvend, sprekend en luisterend (werkend aan vaardigheden), door je te informeren en door zelf op onderzoek uit te gaan (werkend aan kennis) en zo oordelen te vormen (verklarende verbanden leggend). Inzichten vormen zo niet alleen de uitkomst van een proces, ze kunnen er ook het beginpunt van zijn. En inzichten schrijven voort, van beginnend besef via verdere bewustwording naar gevorderde onderkenning en beheersing.

4. Van vier perspectieven op de vakinhoud naar inzichten

Voor het streven naar *bewuste geletterdheid* is een inhoudelijke verrijking van het schoolvak Nederlands nodig. In onze *Visie op de toekomst van het curriculum Nederlands (2018)* hebben we globaal uitgewerkt hoe die inhoudelijke verrijking eruit kan zien. Belangrijke pijler van deze meesterschapsvisie is dat leerlingen leren vanuit vier perspectieven te kijken naar het domein van de Nederlandse taal, literatuur en communicatie:

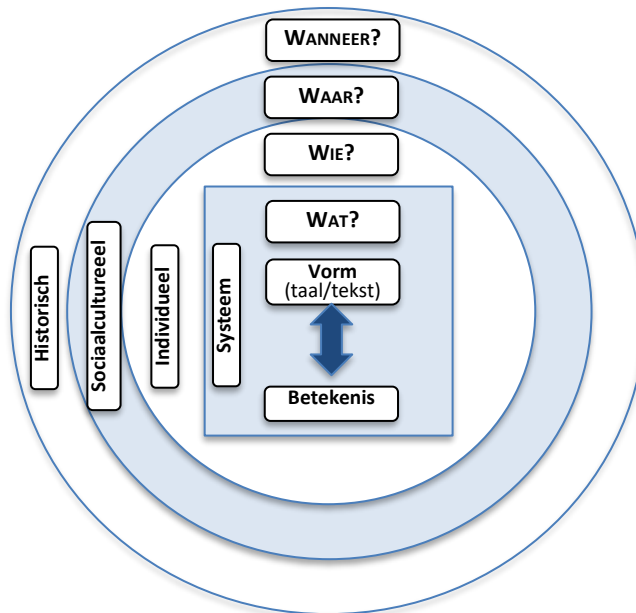
1. het systeemperspectief,
2. het individuele perspectief,
3. het sociaal-culturele perspectief,
4. het historische perspectief.

Deze perspectieven komen niet uit de lucht vallen. Ze zijn het resultaat van een analyse van de inhouden en indelingen die door experts (docenten, wetenschappers) op diverse symposia van het Meesterschapsteam naar voren zijn gebracht. Bij nadere beschouwing geven precies die vier perspectieven zicht op de meest essentiële kenmerken van het object van het schoolvak Nederlands: de taal, de literatuur en de communicatie. Die kenmerken zijn:

1. Taal, literatuur en communicatie vormen een *systeem*. Meer precies: ze bestaan uit *vormen* die op een systematische manier *betekenis* krijgen. Klanken, woorden, zinnen, teksten vertonen vormkenmerken die door gewoonte of gebruik een betekenis hebben gekregen.
2. Taal, literatuur en communicatie zijn sterk verbonden met *individen*. Taalvermogen, literaire en communicatieve ontwikkeling zijn individuele eigenschappen, die van persoon tot persoon verschillen, en zelfs hun basis hebben in fysieke breinprocessen.
3. Taal, literatuur en communicatie zijn producten van de abstracte collectiviteit van taalgebruikers, samenlevingen en culturen. Ze kunnen niet alléén in het brein van individuele personen bestaan. De *sociaal-culturele omgeving* bepaalt mede de mogelijke variatie in vormen en de toekenning van betekenis.
4. Taal, literatuur en communicatie zijn *veranderlijk*. Vormen én betekenissen veranderen in de loop van de tijd. Ze zijn dus historisch bepaald. Bij taal uit zich dat bijvoorbeeld in veranderingen in woordenschat, klankvorm en grammatica, bij literatuur en communicatie vooral in veranderende conventies en media.

De vier perspectieven belichamen dus het *systematische*, het *individuele*, het *sociaal-culturele* en het *veranderlijke* van taal, literatuur en communicatie. Deze perspectieven vullen elkaar aan en dragen alle vier bij aan de toekenning van betekenis aan taaluitingen.

Perspectiefgerichte benaderingen worden in het onderwijs veel gebruikt, met name om hogere-orde-denkvaardigheden te stimuleren. In de visie van vakdidactisch hoogleraar Fred Janssen zijn perspectieven *funderend* voor de samenstelling van de curricula, behulpzaam in het vaststellen van *kern en keuze*, en bevorderen ze de *integratie* van vakonderdelen, waardoor ze ook voor *samenhang* zorgen. De beste manier om een perspectiefgerichte benadering te concretiseren in het onderwijs is het vertalen van perspectieven naar *richtvragen*. Als leerlingen nadenken over een bepaald onderdeel van de leerstof, kunnen ze zichzelf bepaalde vragen stellen; de antwoorden daarop leveren bij elkaar een genuanceerder beeld, een beter begrip en een bewustere vaardigheid op.

Figuur 2 Vier perspectieven in samenhang, met bijbehorende basisvragen

Een eenvoudige en compacte vertaling van de meesterschapsperspectieven naar vragen is geïllustreerd in Figuur 2. Hierin is uitgedrukt dat het bij taal, literatuur en communicatie in essentie draait om de relatie tussen *vorm* en *betekenis* (in de eerder omschreven betekenis van deze termen). Figuur 2 illustreert het inzicht dat er systeem zit in de relatie tussen taal- en tekstvormen en hun betekenis, en dat dit systeem ingebed is in de individuele taalgebruikers die deze taalvormen en betekenissen in hun sociaal-culturele en historische context realiseren. Taalvormen en hun betekenis kunnen dus het beste begrepen worden door de volgende vier vragen te stellen:

- *Wat* is de vorm (hoe zit deze in elkaar) en wat is daarvan de gebruikelijke betekenis?
- *Wie* zijn hierbij betrokken en hoe beïnvloedt dit de keuze voor de vormen en de geïnterpreteerde betekenis?
- *Waar* (i.e. in welke sociaal-culturele omgeving) vindt dit plaats en hoe beïnvloedt dit de keuze voor de vormen en de geïnterpreteerde betekenis?
- *Wanneer* vindt dit plaats en hoe beïnvloedt dit de keuze voor de vormen en de geïnterpreteerde betekenis?

Hoewel Figuur 2 suggereert dat de *wat*-vraag altijd de eerste vraag is, kunnen de vragen, afhankelijk van het doel van de beschouwing, in verschillende volgordes aan bod komen. Als het doel is om tot een effectieve persconferentie te komen is het wellicht van belang om eerst te kijken naar wat de inhoud moet zijn (*wat*), dan hoe die overkomt bij de verschillende doelgroepen (*waar*), vervolgens welke keuzes er gemaakt kunnen worden in een persoonlijke presentatie (*wie*), en ten slotte, hoe deze persconferentie zich verhoudt tot die in het verleden (*wanneer*). Met een ander voorbeeld: als het doel is om een literair werk te duiden ligt misschien eerst een literair-historische contextualisering voor de hand (*wanneer*), of het bekijken van de sociaal-culturele context (*waar*), waarna persoonlijke leeservaringen of kenmerken van de auteur (*wie*) of een analyse van de inhoud (*wat*) kunnen plaatsvinden. De inbedding van vragen in Figuur 2 is voornamelijk gemotiveerd vanuit de *ontologie*: het systeem bestaat in eerste instantie binnen het individu, dat een deel is van een gemeenschap, die weer een deel is van een veranderende historie.

Een belangrijke vaststelling is verder deze: de vier perspectieven kunnen op ieder onderwijsniveau op een passende manier worden ingevuld, zelfs vanaf het allereerste begin. Zo kunnen kleuters via rijmspelletjes al werken aan hun fonologisch bewustzijn (en daarmee aan het systeemperspectief op taal), kunnen kinderen zowel vanuit het individuele als het sociaal-culturele perspectief stilstaan bij

taalvariatie (bijvoorbeeld door na te denken over de dialecten en talen die ze zelf spreken), en kan het historische perspectief op zeer uiteenlopende manieren worden ingevuld: jongere leerlingen kunnen zich bewust worden van verschillen in taalgebruik tussen oudere en jongere generaties, bijvoorbeeld in het gebruik van *u* en *je*; gevorderde leerlingen kunnen de voorstelling van 'de Ander' vergelijken in Bredero's *Spaanse Brabander* en *Mi have een droom* van Ramsey Nasr. Deze vertaalslag naar niveaus kan in een of meer doorlopende leerlijnen worden uitgewerkt.

In de volgende paragrafen werken we onze uitgangspunten op twee manieren uit. In paragraaf 5 zullen we per perspectief kernachtig een algemeen inzicht verwoorden en geven we aan welke concrete (deel)inzichten leerlingen daarbij opdoen en welke kennis ze daarbij nodig hebben. In paragraaf 6 komen de perspectieven op taalvaardigheden aan de orde: productieve en receptieve taalvaardigheden werken we uit in richtvragen die zijn gebaseerd op de vier perspectieven.

5. Inzichten en kennis in perspectief

5.1 Het systeemperspectief

Er zit systeem in taal, literatuur en communicatie
Inzichten
<p>Als leerlingen zich in de eerste plaats richten op de vraag ‘wat staat er?’ kijken ze vanuit een systeemperspectief naar taal, literatuur en communicatie. Dan zullen ze het inzicht verwerven dat die een structurele opbouw hebben: klanken vormen woorden, die weer zinnen vormen, waaruit teksten opgebouwd zijn, met tussenliggende niveaus als lettergrepen, woordgroepen en alinea’s. De opbouw van taal, gesprekken en teksten – of het nu gaat om zakelijke of literaire teksten gaat – wordt bepaald door (vaak ongeschreven) regels en principes. De spelling is geen natuurlijk onderdeel van deze structurele opbouw, maar vormt een apart stelsel van conventies om taal in geschreven vorm te representeren.</p> <p>Daarnaast kunnen leerlingen tot het besef komen dat je taal, literatuur en communicatie kunt analyseren en categoriseren, en dat zo’n analyse zich kan richten op:</p> <ul style="list-style-type: none">- klank- en woordsoorten- zinsbouw, stijl en tekststructuur- argumentatiesoorten en -structuren- verhaalstructuren en verteltechnieken- dramatische en poëtische aspecten- structuurovereenkomsten en -verschillen tussen alle middelen (‘media’) waarmee taal, literatuur en communicatie worden overgebracht en tussen de netwerken die deze middelen vormen. <p>Ook ontdekken leerlingen hierdoor steeds meer over de complexe relatie tussen taal en (fictieve) werkelijkheid. Taal, literatuur en communicatie bieden namelijk allerlei mogelijkheden om werkelijkheden te (re)presenteren. Er bestaan systematische relaties tussen <i>taal</i>-, <i>gespreks</i>- en <i>tekstvorm</i> enerzijds, en <i>betekenis</i> en <i>functie</i> anderzijds. Deze relaties kunnen leiden tot geconventionaliseerde taalvormen (zoals uitdrukkingen en idiomen) en tekstvormen (zoals genres).</p>
Kennis
<ul style="list-style-type: none">• structuur van talen: klanksoorten en -eigenschappen, intonatieverschijnselen, woordsoorten, zinsdelen (functie, semantische rol), zinsbouw (inclusief de recursieve opbouw van taal en structurele beperkingen)• bouwstenen van teksten en gesprekken• samenhang in teksten en gesprekken: beurtwisseling, tekststructuur, tekstverbanden• zakelijke en literaire genres, gespreks- en tekstconventies• argumentatiesoorten en -structuren• stilistiek: stilistische kenmerken en bijbehorende effecten• begrippen uit de verhaal- en verteltheorie, de poëzie- en drama-analyse, inclusief de manieren waarop deze in gezet kunnen worden om teksten “diep” te lezen• manieren waarop verschillende media interacteren (intermedialiteit)• manieren waarop taal en teksten de werkelijkheid weergeven

5.2 Het individuele perspectief

Taal, literatuur en communicatie hangen samen met de kenmerken van individuele taalgebruikers

Inzichten

Wanneer leerlingen vanuit een individueel perspectief naar taal, literatuur en communicatie kijken, en dus individuele kenmerken van taalgebruikers betrekken bij het nadenken over vormen en betekenissen, ontdekken zij dat er bij het formuleren, begrijpen en evalueren en waarderen van taal en (zakelijke en/of literaire) teksten en gesprekken verschillende lees-, schrijf-, spreek- en luisterprocessen een rol spelen. Deze processen worden deels bepaald door individuele kenmerken zoals voorkennis, interesses en smaak, opleidingsniveau en werkgeheugencapaciteit.

Individen kunnen strategisch te werk gaan bij het produceren en interpreteren van taal en (zakelijke en/of literaire) teksten, en kunnen daarbij verschillende doelen nastreven (informerend, overtuigen, emotioneren, manipuleren, amuseren, confronteren, vervreemden). Taal en (zakelijke en/of literaire) teksten geven dus een beeld van de individuele spreker of schrijver en diens kijk op de wereld, inclusief diens sociale, ethische en ideologische opvattingen.

Ook de interpretatie en waardering van literaire teksten worden voor een groot deel bepaald door individuele eigenschappen van de lezer, diens sociale, ethische en ideologische opvattingen, en door diens kennis van heersende opvattingen in de samenleving (zowel de samenleving in de tijd waarin de tekst gelezen wordt als de samenleving in de tijd waarin de tekst gemaakt is).

Verder gaan leerlingen inzien dat een meertalige en multiculturele samenleving vraagt om individuen die zich in verschillende talen en taalvarianten kunnen uitdrukken, en die op een constructieve manier kunnen omgaan met taalvariatie, taalverandering en taalverlies. De mate van taalvaardigheid en geletterdheid, inclusief literaire competentie, is bepalend voor iemands functioneren in de maatschappij.

Kennis

- het mentale lexicon: hoe woorden in associatieve netwerken in het brein opgeslagen zitten
- de menselijke ontleder: hoe mensen onbewust te werk gaan bij het verwerken van taal; hoe zij woordgroepen opbouwen en betekenis construeren, waar dat gemakkelijk en moeilijk is (ambigüiteit, intuïtief)
- lees- en schrijfstrategieën: hoe mensen bewust te werk kunnen gaan bij lezen en schrijven
- de modale betekenislaag van taal (hoe taal uitdrukking geeft aan wenselijkheids- en waarschijnlijkheidsoordelen van taalgebruikers)
- het menselijk taalleervermogen: nature-nurture, rol van input, kritieke periode, taalachterstand (near-nativeness, wolfskinderen), imitatie en regelconstructie (overgeneralisatie)
- meertaligheid: moedertaal, tweede of derde taal, vreemde taal, codewisseling
- soorten geletterdheid: functionele geletterdheid, literaire competentie, laaggeletterdheid
- literaire competentie in relatie tot verschillende leesniveaus
- processen van literaire ontwikkeling
- vormen en functies van lezen
- denkwijzen over het analyseren, interpreteren en evalueren van literatuur
- denkwijzen over het (esthetisch) waarderen van literatuur (literaire kritiek)
- kanalen waarlangs literatuur leerlingen bereikt: lezen en/of luisteren en/of kijken (multi- en intermedialiteit)

5.3. Het sociaal-culturele perspectief

Taal, literatuur en communicatie hangen samen met sociaal-culturele contexten

Inzichten

Als leerlingen vanuit het sociaal-culturele perspectief naar taal, literatuur en communicatie kijken, en dus sociaal-culturele verhoudingen tussen taalgebruikers bij hun overwegingen betrekken, zullen ze ontdekken dat taal, literatuur en communicatie (ook) een sociale functie hebben. De keuze van zakelijke en literaire taal- en tekstvormen heeft en creëert maatschappelijke effecten, en draagt bij aan de beeldvorming van individuen en groepen, de inkleuring van de boodschap, en de effecten die ermee bereikt worden.

Leerlingen zullen zien dat mensen variëren in hun gebruik van taal, literatuur en communicatie en in de media die ze daarbij kiezen. Zij doen dit afhankelijk van sociaal-culturele factoren, zoals de plaats waar de communicatie plaatsvindt, de relatie tussen de taalgebruikers, en de (institutionele) context waarin zij zich bevinden.

Ook zullen leerlingen ontdekken dat bij de totstandkoming van zakelijke en literaire teksten vaak meerdere partijen betrokken zijn, die kunnen verschillen in de belangen die zij nastreven. De definitie van literatuur en selectie van literaire canons zijn afhankelijk van sociaal-culturele (plaats en tijd) en literair-sociale factoren (het literaire bedrijf).

Kennis

- taalvariatie: register, jargon, conventies
- prescriptieve regels (*taalnorm*), waaronder spelling-, grammatica- en stijlregels
- descriptieve regels (*taalwerkelijkheid*)
- taalhandelingen en (sociale) functies van taal
- relatie tussen taal- en tekstvorm en de beeldvorming van individuen en groepen
- relatie tussen gekozen taal- en tekstvorm en effectiviteit van de communicatie
- typen kennis die een rol spelen in een tekst/gesprek (algemene collectieve kennis, kennis die tijdens de communicatie wordt opgebouwd) en de invloed daarvan op de manier waarop we teksten verwoorden (bepaaldheid, specificiteit, verwijzingen)
- taalcontact: taalvereenvoudiging, pidgin- en creooltalen
- meertaligheid: standaardtaal, taalbeleid
- (denkwijzen over) hoe literatuur zich verhoudt tot de maatschappelijke context
- literaire normen en conventies en hoe deze variëren in verschillende maatschappelijke domeinen
- deelnemers aan het literaire bedrijf, met elk hun belangen: schrijvers, uitgevers, critici, lezers, boekhandelaren en vertalers
- manieren waarop literaire canons ontstaan als veranderlijke producten van selectie en onderhandeling door literair gezaghebbende groepen in de samenleving

5.4 Het historische perspectief

Taal, literatuur en communicatie veranderen in de loop van de tijd
Inzichten
<p>Als leerlingen vanuit een historisch perspectief kijken naar taal, literatuur en communicatie betrekken zij de historische context waarin zij spelen bij hun overwegingen. Hierdoor ontdekken zij dat de verschijningsvormen van taal, communicatie en literatuur veranderen in de loop van de tijd, onder andere door taalcontact, door veranderende (maatschappelijke) conventies en de opkomst van nieuwe media.</p> <p>Ook veranderen de manieren waarop mensen tegen taal en literatuur aankijken, waardoor het per periode kan verschillen wat zij als 'taal' of als 'literatuur' bestempelen. De literatuurgeschiedenis is daarom een altijd veranderlijke constructie die gebaseerd is op hoe literaire werken in hun cultuurhistorische contexten functioneren en hoe mensen met literatuur omgaan (literaire praktijken).</p> <p>Tot slot doen leerlingen hierdoor het inzicht op dat de Nederlandse taal en literatuur behoren tot het cultureel erfgoed van het Nederlandse taalgebied, en dat dit Nederlandstalige literaire erfgoed bepaalde thema's en 'grote verhalen' deelt met dat van andere culturen in de wereld. De kennis daarvan geeft toegang tot andere culturen, opvattingen en overtuigingen, relateert de eigen denk- en leefwereld en kan ons helpen de wereld om ons heen beter te begrijpen.</p>
Kennis
<ul style="list-style-type: none">• taal en literatuur als cultureel erfgoed (o.a. spreekwoorden, literaire canon)• taalverandering: typerende voorbeelden, verschillen in duur van veranderingsprocessen• taalfamilies, stamboom van talen• literaire teksten van het Nederlandstalige literaire erfgoed• manieren waarop literatuur zich verhoudt tot historische contexten• ontwikkelingen uit de literatuurgeschiedenis• klassieke thema's uit de wereldliteratuur• manieren waarop literatuurgeschiedenissen en literaire canons het literaire erfgoed van hun tijd selecteren.

6. Vaardigheden in perspectief

Het werken met *richtvragen* is een geschikte didactische methode om inzichten te gebruiken als verbinding tussen kennis en vaardigheden. Die leiden tot *bewuste vaardigheden* en uiteindelijk tot *bewuste geletterdheid*. Deze richtvragenmethode is een hulpmiddel uit de perspectiefgerichte benadering van Fred Janssen die we hiervoor al aanhaalden. Het komt erop neer dat leerlingen tot bepaalde inzichten kunnen komen door een reeks vragen te stellen en beantwoorden.

We geven een voorbeeld bij het individuele perspectief op lezen en luisteren (zie ook de tabel in paragraaf 6.2). Vanuit het inzicht dat taal, literatuur en communicatie samenhangen met de kenmerken van individuele kenmerken van taalgebruikers kun je afleiden dat een leerling bij het lezen van een tekst deze vragen zou moeten kunnen stellen en beantwoorden:

Wie?
Wat hebben de individuele kenmerken van betrokkenen voor invloed op de betekenis?
<ul style="list-style-type: none">• Wat zijn mijn eigen relevante kenmerken (kennis, leerervaring, smaak, opleidingsniveau, taalvaardigheid)?• Welke literaire competenties heb ik en hoe zet ik die in bij het lezen en beoordelen van teksten?• Welke individuele processen en strategieën spelen een rol bij mijn eigen begrijpen, evalueren en waarderen van de tekst en dat van andere individuen?• Welke individuele processen en strategieën spelen een rol bij het formuleren van de spreker of de schrijver van de tekst?• Wat is het effect van de tekst op mij persoonlijk, ook in relatie tot de mogelijke doelen?• Hoe kan ik mijn persoonlijk oordeel inbedden in wat ik weet over hoe teksten in de kritiek gewaardeerd worden?

Door deze vragen bij teksten te leren stellen, en zich de bijbehorende vragende houding eigen te maken, zal de leerling een dieper inzicht verwerven in de samenhang van taal, literatuur en communicatie met individuele kenmerken van taalgebruikers.

In de schema's op de volgende bladzijden zijn richtvragen uitgewerkt voor de productieve en receptieve taalvaardigheden, als vakspecifieke vaardigheden van het schoolvak Nederlands. Deze uitwerking betekent uiteraard niet dat alle vragen ook altijd gesteld moeten worden, en al helemaal niet per se in deze volgorde. De uitwerking is meer te beschouwen als een *referentiekader*, waarin mogelijke relevante vragen vanuit elk perspectief zijn uitgewerkt die aansluiten bij kennis en inzicht uit de neerlandistiek.

6.1 Schrijven en spreken in perspectief

Vaardigheid:	Ik kan vorm en betekenis van mijn eigen teksten ¹ afstemmen op de omgeving waarin ik mij bevind.			
Deelvaardigheden:	<ul style="list-style-type: none"> - Ik verzamel en verwerk informatie, en zet die adequaat in bij het schrijven en spreken. Daartoe zet ik een bewuste leesvaardigheid in. - Ik stem mijn tekst (zowel zakelijk als literair, mondeling en schriftelijk) af op doel, publiek, situatie en context. - Ik schrijf mijn tekst zo dat die begrijpelijk, aanvaardbaar en effectief is. - Ik reageer adequaat op een voordracht, een presentatie of een bijdrage aan discussie of debat. - Ik stel mij coöperatief en kritisch op bij deelname aan een discussie en debat. - Ik verantwoord de keuzes die ik maak bij het schrijven en spreken. Het gaat dan om keuzes over inhoud, formulering, structuur. - Ik herschrijf, herformuleer en verbeter, en kan dit verantwoorden. 			
Inzichten:	<p>Er zit systeem in taal, literatuur en communicatie. (> Wat?)</p> <p>Taal, literatuur en communicatie hangen samen met de kenmerken van individuele taalgebruikers. (> Wie?)</p> <p>Taal, literatuur en communicatie hangen samen met sociaal-culturele contexten. (> Waar?)</p> <p>Taal, literatuur en communicatie veranderen in de loop van de tijd. (> Wanneer?)</p>			
Wat?	Wie?		Waar?	Wanneer?
Wat kan ik inzetten?	Wat is mijn doel en hoe stem ik daarop af?	Hoe stem ik af op de individuele kenmerken van mijn publiek?	Hoe stem ik af op de sociaal-culturele omgeving waarin mijn tekst gaat functioneren?	Hoe houd ik rekening met de historische context van mijn publiek?
<ul style="list-style-type: none"> • Welke informatie heb ik nodig? • Welke opbouw en structurende vormen, genres of media kan ik gebruiken? • Welke (ongeschreven) regels zijn er van toepassing op mijn tekst? • Welke talige middelen en technieken kan ik gebruiken? • Hoe kan ik mijn tekst analyseren en categoriseren? • Welke processen spelen een rol bij het spreken en schrijven? 	<ul style="list-style-type: none"> • Wil ik informatie overdragen (informereren, instrueren, onderwijzen, confronteren)? • Wil ik het denken van anderen beïnvloeden (overtuigen, manipuleren, activeren, inspireren, vervreemden, polemiseren)? • Wil ik emoties van anderen beïnvloeden (ontroeren, amuseren, troosten, irriteren, opruien)? • Wil ik mijn eigen denken ordenen (redeneren, exploreren, divergeren)? • Wil ik mijn eigen emoties uitdrukken (opluchten, delen)? • Welke aspecten van de opbouw of mediakeuze dragen bij aan dit doel? • Welke (ongeschreven) regels of conventies horen daarbij? 	<ul style="list-style-type: none"> • Uit welke individuen bestaat mijn publiek (voorkennis, interesses, belangen, smaak, opleidingsniveau, werkgeheugen)? • Wat zijn mijn eigen relevante kenmerken (kennis, smaak, opleidingsniveau, taalvaardigheid)? • Welke literaire competenties bezit ik en hoe kan ik die inzetten? • Welke individuele processen en strategieën spelen een rol bij mijn publiek bij het begrijpen, evalueren en waarderen van mijn tekst? • Welke individuele processen en strategieën spelen een rol bij mijn eigen spreken en schrijven? • Wat is het effect van mijn tekst op individuele personen, ook in relatie tot mijn doelen? 	<ul style="list-style-type: none"> • Welke sociaal-culturele relaties bestaan er tussen mij en mijn publiek (machtsverhoudingen, sociale verbanden, gezamenlijke culturele waarden)? • Welke sociaal-culturele relaties bestaan er binnen mijn doelgroep (machtsverhoudingen, sociale verbanden, gezamenlijke culturele waarden)? • Welke taalvariatie bestaat er binnen mijn doelgroepen (meertaligheid, multiculturaliteit, mate van taalvaardigheid, functie in de maatschappij)? • Welke conventies bestaan er binnen de sociaal-culturele omgeving waarin mijn tekst gaat functioneren? • Welk beeld geef ik met mijn talige product (kijk op de wereld, sociale, ethische en ideologische opvattingen)? • Welk maatschappelijk of groepeffect heeft mijn tekst, ook in relatie tot de doelen? • Welke thema's en 'grote verhalen' spelen een rol bij de tekst? (Nederlands cultureel erfgoed, andere culturen, eigen denk- en leefwereld)? • Welke media en genres staan mij ter beschikking? 	<ul style="list-style-type: none"> • Welke variatie in leeftijd bestaat er binnen mijn doelgroep? • Welke verschillen in taalvariatie en conventies zijn er tussen de historische context van mijn doelgroep en die van mezelf? • Van welke historische context maak ik deel uit en in welke context zal mijn tekst functioneren? • Tot welke literatuurhistorische tradities kan ik me verhouden? • Welke grote verhalen en andere intertekstuele bronnen kan ik aanwenden?

¹ Met 'teksten' bedoelen we hier zowel mondelinge als schriftelijke taaluitingen.

6.2 Lezen en luisteren in perspectief

Vaardigheid:	Ik kan vorm en betekenis van teksten ² begrijpen, analyseren, interpreteren en vergelijken in relatie tot de omgeving waarin ze gebruikt worden.			
Deelvaardigheden:	<ul style="list-style-type: none"> - Ik begrijp de tekst (zowel zakelijk als literair, mondeling en schriftelijk) als tekst. - Ik analyseer de tekst als tekst. - Ik analyseer de tekst in de context. - Ik interpreteer en begrijp de tekst. - Ik vergelijk de tekst met andere teksten. 			
Inzichten:	<p>Er zit systeem in taal, literatuur en communicatie. (> Wat?)</p> <p>Taal, literatuur en communicatie hangen samen met de kenmerken van individuele taalgebruikers. (> Wie?)</p> <p>Taal, literatuur en communicatie hangen samen met sociaal-culturele contexten. (> Waar?)</p> <p>Taal, literatuur en communicatie veranderen in de loop van de tijd. (> Wanneer?)</p>			
Wat?	Wie?		Waar?	Wanneer?
Welke informatie bevat de tekst en hoe zit hij in elkaar?	Wat zou de schrijver/spreker met de tekst kunnen beogen?	Wat hebben de individuele kenmerken van betrokkenen voor invloed op de betekenis?	Wat betekent de tekst in relatie tot de sociaal-culturele omgeving waarin hij functioneert?	Wat betekent de tekst binnen verschillende historische contexten?
<ul style="list-style-type: none"> • Welke feitelijke informatie zit er in de tekst? • Welke opbouw en structurerende vormen zijn er in de tekst toegepast? • Welke (ongeschreven) regels zijn in de tekst gevolgd of geschonden? • Hoe kan ik de tekst analyseren en categoriseren? • Welke interpretatie-strategieën kan ik inzetten? • Welke processen spelen een rol bij het lezen en luisteren? 	<ul style="list-style-type: none"> • Wil de tekst informatie overdragen (informereren, instrueren, onderwijzen, confronteren)? • Wil de tekst het denken van anderen beïnvloeden (overtuigen, manipuleren, activeren, inspireren, vervreemden, polemiseren)? • Wil de tekst emoties van anderen beïnvloeden (ontroeren, amuseren, troosten, irriteren, opruien)? • Wil de tekst het denken van de schrijver of spreker ordenen (redeneren, exploreren, divergeren)? • Wil de schrijver of spreker de eigen emotie uitdrukken (opluchten, delen)? • Wil de schrijver iets maken wat anderen mooi, complex, meerduidig vinden? • Welke aspecten van de (structurele) opbouw of mediakeuze dragen bij aan dit doel? • Welke (ongeschreven) regels of conventies horen daarbij? • Welke vormen en functies van lezen zijn er en welke moet ik voor deze tekst aanwenden? 	<ul style="list-style-type: none"> • Wat zijn mijn eigen relevante kenmerken (kennis, leerervaring, smaak, opleidingsniveau, taalvaardigheid)? • Welke literaire competenties heb ik en hoe zet ik die in bij het lezen en beoordelen van teksten? • Welke individuele processen en strategieën spelen een rol bij mijn eigen begrijpen, evalueren en waarderen van de tekst en dat van andere individuen? • Welke individuele processen en strategieën spelen een rol bij het formuleren van de spreker of de schrijver van de tekst? • Wat is het effect van de tekst op mij persoonlijk, ook in relatie tot de mogelijke doelen? • Hoe kan ik mijn persoonlijk oordeel inbedden in wat ik weet over hoe teksten in de kritiek gewaardeerd worden? 	<ul style="list-style-type: none"> • Welke sociaal-culturele relaties bestaan er tussen de schrijver of spreker en het publiek (machtsverhoudingen, sociale verbanden, gezamenlijke culturele waarden)? • Welke sociaal-culturele relaties bestaan er binnen de doelgroep(en) van de tekst (machtsverhoudingen, sociale verbanden, gezamenlijke culturele waarden)? • Welke taalvariatie bestaat er binnen de doelgroep(en) van de tekst (meertaligheid, multiculturaliteit, mate van taalvaardigheid, functie in de maatschappij)? • Welke conventies bestaan er binnen de sociaal-culturele omgeving waarin de tekst functioneert? • Welke contemporaine sociale, ethische en ideologische opvattingen moet ik meewegen bij het lezen en beoordelen van de tekst? • Welk beeld wordt er gegeven door mijn tekst (kijk op de wereld, sociale, ethische en ideologische opvattingen)? • Welk maatschappelijk of groepseffect heeft de tekst, ook in relatie tot de doelen? • Welke thema's en 'grote verhalen' spelen een rol bij de tekst? (Nederlands cultureel erfgoed, andere culturen, eigen denk- en leefwereld)? 	<ul style="list-style-type: none"> • In welke historische contexten functioneert de tekst of heeft hij gefunctioneerd? • Met welke historische contexten en transhistorische frames kan ik de tekst verbinden? • Welke verschillen in taalvariatie en conventies bestaan er tussen die verschillende historische contexten, ook in relatie tot de huidige, of mijn eigen historische context? • Tot welke literatuurhistorische tradities verhoudt de tekst zich? • Welke grote verhalen en andere intertekstuele bronnen resoneren in de tekst? • Welke cultuur- en literatuurhistorische waarde heeft deze tekst?

² Met 'teksten' bedoelen we hier zowel mondelinge als schriftelijke taaluitingen.

Literatuur

We volstaan met de vermelding van enkele publicaties waar specifiek gebruik van is gemaakt, die de visie van het Meesterschapsteam van een achtergrond voorzien of onderdelen ervan uitwerken in didactiek.

- Curriculum.nu [Eindadvies] (2019). 'Leergebied Nederlands' in *Samen bouwen aan het primair en voortgezet onderwijs van morgen* (10 oktober 2019). <https://www.curriculum.nu/voorstellen/nederlands/>
- Janssen, F., Hulshof, H., & Veen, K. van (red.) (2019). *Wat is echt de moeite waard om te onderwijzen? Een perspectiefgerichte benadering*. Universiteit Leiden / Rijksuniversiteit Groningen. <https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/iclon/onderzoek/wat-is-echt-de-moeite-waard-om-te-onderwijzen.pdf>
- KNAW (2019). *Nederlands verdient meer. Hoe de aantrekkelijkheid van de studie te vergroten*. Amsterdam, KNAW. https://www.knaw.nl/nl/actueel/publicaties/nederlands-verdient-meer/@@download/pdf_file/20191030-Advies-KNAW-Neerlandistiek.pdf
- Levende Talen Nederlands (2018). *Visie op het vak taal/Nederlands voor Curriculum.nu*. Sectiebestuur Nederlands Levende Talen, Utrecht, januari 2018. <https://levendetalen.nl/wp-content/uploads/2018/01/Visie-op-het-vak-taal-Nederlands-voor-Curriculum.nu-Hendrix-en-Van-der-Westen-jan-2018-DEF.pdf>
- Levende Talen Nederlands (2019). *Advies curriculum Nederlands in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs*. Utrecht, Sectiebestuur Nederlands Levende Talen. <https://levendetalen.nl/wp-content/uploads/2019/09/LT-advies-curriculum-Nederlands-2019.pdf>
- Meesterschapsteam(s) Nederlands (2016). *Manifest Nederlands op school. Meer inhoud, meer plezier, beter resultaat*. Vakdidactiek Geesteswetenschappen Meesterschap Nederlands. <https://vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/2016/01/Manifest-Nederlands-op-School.pdf>
- Meesterschapsteam(s) Nederlands (2018). *Visie op de toekomst van het curriculum Nederlands*. Vakdidactiek Geesteswetenschappen Meesterschap Nederlands, februari 2018. <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/wp-content/uploads/sites/4/2018/02/Visie-Curriculum-Nederlands-Meesterschapsteams-1.5-definitief.pdf>
- NRO (2021). *Vakdidactische onderzoeksagenda*. Opgesteld door de Werkgroep Vakdidactisch onderzoek met ondersteuning van het NRO-bureau. NRO, 22-1-2021. <https://www.nro.nl/nieuws/werkgroep-vakdidactisch-onderzoek>
- *Onderzoek voor het schoolvak Nederlands* (2019). [Themanummer van:] *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 135 (2019) 2. <https://www.tntl.nl/index.php/tntl/article/view/601>
- SLO (2017). *Nederlands: Vakspecifieke trendanalyse 2017*. Enschede, SLO. <https://www.slo.nl/publish/pages/3166/nederlands-vakspecifieke-trendanalyse-2017.pdf>
- Stichting Lezen (2021). *Leesmonitor. Onderzoek naar lezen, leesbevordering en literatuureducatie*. Amsterdam, Stichting Lezen. <https://www.leesmonitor.nu/nl>
- Taalunie (2017). *Iedereen taalcompetent! Visie op de rol, de positie en de inhoud van het onderwijs Nederlands in de 21ste eeuw*. Den Haag, Taalunie. <https://taalunie.org/feeds/download/iedereen-taalcompetent-5dc93.pdf/iedereen%20taalcompetent!/original>
- Witte, Th. (2018). 'De kunst van het onderwijzen: naar een levenskrachtige visie op het literatuuronderwijs.' *Nederlandse Letterkunde* 23(3), 257-286. <https://www.narcis.nl/publication/RecordID/oai%3Apure.rug.nl%3Apublications%2F31300544-3219-4b83-813b-e7c2567248c0>

Verwijzing naar dit stuk: Meesterschapsteam Nederlands (2021), *Bewuste geletterdheid in perspectief: kennis, vaardigheden en inzichten*. <https://nederlands.vakdidactiekgw.nl/publicaties/>.

© Meesterschapsteam Nederlands, 2021.

In deze redactie van 22-3-2021 zijn stilzwijgend enkele kleine correcties aangebracht. Voor feedback op deze tekst, mail naar Peter-Arno Coppen (p.a.coppen@let.ru.nl), Erwin Mantingh (e.mantingh@uu.nl) of Kees de Glopper (c.m.de.glopper@rug.nl).

